

Martina Kramarić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
mkramar@ihjj.hr

KROATIZMI U RJEČNIKU MATEUŠA BENEŠOVSKOGA (1587.)

Zahvaljujući priređivaču Ondřeju Koupilu, 2003. godine ponovno je izdan etimološki poredbeni rječnik *Knížka českých slov vyložených* (1587.) Mateuša Benešovskoga Philonomusa zajedno s tekstem *Gramatiky české* (1577.). Taj rječnik s otprilike 300 natuknica zanimljiv je zbog usporedbe čeških leksema s drugim slavenskim jezicima, od kojih se poimence najčešće ističu ruski i poljski jezik. Očit je velik udjel istočnoslavenskoga leksika, ali se među natuknicama navode i riječi iz hrvatskoga jezika (hrv. *vruće* = češki *horko*). U ovom se radu analiziraju takve natuknice te se pokušava odrediti udjel hrvatskoga leksika među natuknicama u kojima autor češki jezik povezuje s »jedinstvenim slavenskim jezikom«. Smatra se kako mu je kao izvor hrvatskoga leksika mogla poslužiti bogata emauska knjižnica jer je autor bio posljednji ultrakvistički opat samostana *Na Slovanech*.

Etimološki poredbeni rječnik *Knížka slov českých vyložených*¹ češkoga filologa Mateuša Benešovskoga, humanističkoga imena Philonomus, izdan je 1587. godine. Zanimanje za ovaj rječnik pobudile su nam tvrdnje

¹ *Knížka slov Českých vyložených odkud svůj počátek mají / totiž / jaký gegich gest rozum. Sepřaná od Kněze Mathausse Philonoma, Pjřaře Konfystoře Pražské. Létha Páně / etc. M. D. LXXXVII. Wytisřtřena w Starém Měřtř Pražském w Impřesřý Giřijka Dačického.* Jediní se sačuvani tiskani primjerak rječnika čuva u knjižnici Narodnoga muzeja u Pragu (sign. 26 D 41). Rječnik je više puta izdavan, a najnovije je izdanje objavio 2003. godine zajedno s tekstem *Gramatiky české* Ondřej Koupil, koji je priredio obje knjige te ih popratio iscrpnim predgovorom i raspravom. Izvorni je tekst obiju knjiga transliteriran pa je izvorno gotičko lomljeno pismo karakteristično za češki tisak u 16. st. zamijenjeno tiskanom antikvom (Koupil 2003:xxxi). Navode iz teksta ćemo u radu prevoditi na hrvatski jezik ili transkribirati suvremenom češkom grafijom, dok ćemo u bilješkama dati prijepis teksta izvornom grafijom. Kao izvor za rad rabić ćemo Koupilovo izdanje.

iz inozemne (pretežno češke), ali i domaće literature o rječniku kako se među slavenskim jezicima s kojima autor uspoređuje i tumači češki leksik, mogu pronaći i kroatizmi. Naime, u tome prvom pokušaju etimološkoga rječnika² u Češkoj, autor kao jedan od načina tumačenja riječi odabire usporedbu čeških natuknica s ekvivalentima iz ostalih slavenskih jezika. Budući da je autor poznat kao posljednji ultrakvistički opat samostana *Na Slovanech*, odnosno emauskoga samostana, pretpostavljalo se kako su mu kao izvor slavenskoga leksika poslužili i hrvatski glagoljaški rukopisi iz emauske knjižnice. Pitanje o podrijetlu slavenskoga leksika i udjelu kroatizama vezivalo se i uz otkrivanje podrijetla sedam Davidovih psalama zapisanih na kraju rječnika, koje autor uvodi riječima: »Iz ovih psalama svetoga Davida može svaki naš čovjek spoznati kako je naš češki narod nekada govorio i kako smo daleko napredovali od svojih predaka. Iz ovih psalama vidjet će se odakle sam našao tumač za češke riječi.«³ Tako je sam autor otkrio svoj izvor slavenskoga leksika, a nije otkrio podrijetlo Davidovih psalama. Davno se odustalo od teze da su to izvorni staročeški psalmi, koju je zagovarao Dobner⁴ (Koupil 2003:xviii; Huňáček 1965:59). Prvi se njegovoj tezi suprotstavio Dobrovský⁵ (1791:13; 1792:322), i to tvrdnjom kako su psalmi zapravo prijevod dijela hrvatskoga psaltira kojega je autor mogao naći među ostalim bogoslužnim knjigama, što su ih hrvatski glagoljaši donijeli sa sobom u Emaus. Poslije je njegove zaključke revidirao Hanka⁶, koji je prvi povezo psalme s ruskim i ukrajinskim izvorima, a to je potvrdio Huňáček (1965:59–60) tezom kako su Davidovi psalmi »(...) preuzeti (...)«⁷ iz ostroške Biblije Ivana Fedorova, koja je izdana u Lavovu 1581., samo nekoliko godina prije objave rječnika. Huňáček piše kako su ti psalmi najmlađi emauski crkvenoslavenski tekst, a do zabluda o staročeškome podrijetlu dolazilo je jer je Benešovský fonološ-

² Pleskalová, Jana. *Vývoj spisovné češtiny*. http://www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova/CJBA13_Slovagram.rtf, preuzeto 8.XI.2009.; Nový 1595:229.

³ »Z těchto žalmů Dawida swatého poznatí může každý / kterak náfs Národ Czešský někdy mluwil / a yak gíme my daleko odštaupili od Předkůw fwých: Z teychyž Zialmů porozumij se / odkud sem nabył waykladu slov Czeškých.« lf. E5v |

⁴ Svoju je tezu Dobner iznio u radu: Dobner, Gelasius. 1789. *Abhandlung über das Alter der Böhmischen Bibelübersetzung*. U knj. *Abhandlung der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788*. Prag; Dresden: Waltherische Hofbuchhandlung, 283–299.; prema Koupil 2003:xviii.

⁵ Dobrovský, Josef. 1936. *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. Ed. B. Jedlička. Praha : Melantrich; prema Koupil 2003:xviii.

⁶ Hanka, Václav. 1859. *O ostatcích slovanského bohoslužení v Čechách*. Praha. str. XVI; prema Huňáček 1965:59.

⁷ Koupil 2003:xx.

ki i morfološki izmijenio izvorni tekst kako bi »bohemizirao« ukrajinski izvornik.⁸ Bitno je za daljnju obradu rječničke građe istaknuti kako Huňáček tumači razvoj crkvenoslavenskoga jezika u Češkoj jer su prema njemu Davidovi psalmi primjer mlađega crkvenoslavenskog teksta. Naime, on smatra da se hrvatska emauska zajednica, pa tako i staroslavenski jezik hrvatske redakcije, s vremenom sve više bohemizirao, i to ponajprije u neliturgijskim tekstovima, a zatim i liturgijskima. Dokazom za to smatra »odbacivanje« glagoljice i njezinu postupnu zamjenu goticom. Prema Huňáčeku Davidovi psalmi u Benešovskoga pripadaju kasnoemauskome tipu crkvenoslavenskoga jezika, koji je odvojen od hrvatskoga tipa te je snažno bohemiziran, ali je i pod utjecajem zapadne (ukrajinske) varijante ruske redakcije crkvenoslavenskoga jezika⁹.

Huňáček je stoga utvrdio kako rječnik sadrži »(...) približno deset puta više istočnoslavenskih jedinica, nego srpskohrvatskih.« (1965:62)¹⁰. Unatoč tomu zapisao je (59) kako *Knížka slov českých vyložených* sa slavenskim jezičnim materijalom otvara mogućnost da je tradicija slavenskoga bogoslužja u emauskome samostanu »(...) mogla preživjeti čak do kraja ultrakvističkoga razdoblja.«¹¹ U raspravi o udjelu istočnoslavenskoga leksika, koja je i svojevrsna revalorizacija rječnika, Nový (1959:232) još uvijek podržava mišljenje Dobrovskoga kako su Davidovi psalmi prijevod psalama zapisanih u hrvatsko-glagoljskim rukopisima iz emauske knjižnice.¹² Stoga za njega nije ni upitna činjenica da se autor u usporedbi češkoga jezika s drugim slavenskim jezicima najčešće poziva na »slavenski jezik«, koji zapravo predstavlja hrvatski oblik crkvenoslavenskoga jezika, autoru poznat iz emauskih rukopisa. Teza se o utjecaju emauskih rukopisa ponavljala i dalje pa tako Vlček u svojoj *Povijesti češke književnosti* (1960:447) navodi kako je rječnik nastao nakon što se autor u emauskoj knjižnici upoznao s »(...) rukopisima hrvatsko-glagoljskima i drugim sla-

⁸ Za analizu i popis izmjena vidi Huňáček 1965:60.

⁹ »Máme tedy ve Filonomových textech zvláštní pozdněmauzský typ církevní slovanštiny, která se zřejmě dávno odchytila od svého chorvatsko-hlaholského prototypu, byla podrobena silnému vlivu češtiny a alespoň ve svém posledním stadiu se přiklonila k západní variantě ruské redakce církevní slovanštiny.« (1965:60).

¹⁰ »Pro emauzského superiora konce XVI. století je příznačné, že má ve svých příkladech přibližně desetkrát více jednotek východoslovanských než jednotek srbochorvatských.«

¹¹ »V důsledku nepřerušené kontinuity tu mohla tradice slovanské bohoslužby přežít až do konce utrakvistického období a postavit se spolu s emauzskou knihovnou do služeb humanistického slavismu, jehož výrazným představitelem byl právě Filonomus.«

¹² »Už Dobrovský věděl, že Mateuš Benešovský užil ke své práci dokladů z charvátsko-hlaholských rukopisů Emauzského kláštera.«

venskim crkvenim djelima (...)».¹³ Stankiewicz (1984:15), opisujući rječnik, uočava da se među slavenskim jezicima s kojima Benešovsky veže češki nalazi i hrvatskokrkvenslavenski. Od hrvatskih autora rječnik spominje Putanec (1992:7) te u kratkome opisu navodi kako u poredbenome rječniku »(...) pisanom s purističkim kriterijem i etimološkim ambicijama, nalaze se, među drugim slavenskim jezicima, i hrvatski (autor kaže npr. *vrúce* po hrvatsku — *horko*).«

Kako je rječnik punoga naziva *Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jejich jest rozum* izdan 1587. g., nastao prije Vrančičeva, odlučili smo provjeriti stvarni udjel kroatizama među rječničkim natuknicama i tumačenjima.

O autorovu se životu malo toga zna, a u njegovu se životopisu uvijek¹⁴ ističe činjenica kako je bio posljednji ultrakvistički opat emauskoga samostana te da se u svojim djelima potvrdio kao etimolog, protoslavist, polemik, purist i biblist (Koupil 2003:xxviii).

Mateuš Benešovský, u nekim djelima potpisan i kao Benesovinus, rođen je oko 1550. godine. Nije poznato što je i gdje je studirao jer su prvi podaci o autoru tek iz 1577. godine u kojima se spominje kao upravitelj škole pri crkvi sv. Vida. Istovremeno je propovijedao u crkvi sv. Jakova. Od 1579. do 1580. godine djelovao je kao župnik u Kuřimi, ali je zbog spora s brnjanskim mjesnim vijećem zatvoren 1580. godine na Vyškovu. Nakon smrti opata M. Jindřicha iz Helfenburka 1582. postavljen je kao opat samostana *Na Slovanech*. Opatstva je razriješen 1589. godine zbog niza skandala među kojima se spominjala i ženidba, poročan život te optužba za ubojstvo. Najprije je ponovno zatvoren, a zatim 1592. i protjeran iz zemlje, što je i zadnji poznat podatak o njegovu životu. Nakon protjerivanja nije se javljao novim djelima.

Za češku filologiju Benešovský je važan kao autor prve gramatike u kojoj je iznesena struktura od sedam padeža, odnosno u kojoj je odvojen instrumental od ablativa, ali i ustanovljen glagolski vid (Vintr 1997:220–221). Iako je njegova gramatika *Grammatica Bohemica* nastala pod izravnim latinskim utjecajem Alvareza i Donata za potrebe škole pri crkvi sv. Vida, važan je prinos, posebice s obzirom na vrijeme nastanka. Gramatiku u ko-

¹³ »Seznámiv se v staré knihovně kláštera Emauzského s tamějšími rukopisy charvátsko-hlaholskými a s jinými slovanskými díly církevními, napsal a r. 1587 v Praze vydal *Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jejich jest rozum*.« Sličnu je napomenu zapisao i Forst (1985:202) u svojoj kratkoj natuknici o Benešovskome.

¹⁴ Jakubec (1929:306), Dobrovský (1955:31), Nový (1959:229), Huňáček (1965:59; 1985:223), Forst (1985:202), Vlček (1960:447), Koupil (2003:x–xi).

joj je objavio i prijevod osam biblijskih psalama izdaje 1577., a potpisuje ju kao knez i propovjednik u crkvi sv. Jakova. Za propovijedanja u crkvi sv. Jakova preveo je i objavio propovijedi sv. Ignacija. Sljedeće je njegovo djelo etimološki rječnik, koji potpisuje kao Mateuš Philonomus, knez i pisar praškoga konzistorija.¹⁵

Zahvaljujući priređivaču Ondřejju Koupilu, gramatika i rječnik objavljeni su ponovno 2003., uz iscrpan predgovor i raspravu.

Benešovský piše rječnik s očitim purističkim i patriotskim ambicijama. Želja mu je prikazati češki jezik kao ravnopravan »velikim jezicima«, nje-maćkomu, latinskomu i grčkom, jer pripada velikoj skupini slavenskih jezika. Autor stoga poziva na izbjegavanje prije svega germanizama, ali i pretjerane uporabe latinskih i grčkih posuđenica. Kao uzor navodi hrvatski jezik, koji se i pod turskom vlašću osamostalio i raširio u uporabi te odbacio utjecaje grčkoga i latinskoga jezika.¹⁶ Rječnik se sastoji od pet dijelova. Prvi je uvodni dio, posveta i predgovor, u kojem se obrazlažu razlozi nastanka rječnika. Nakon njega slijedi kratak prikaz češke abecede i pravopisnih pravila koja uključuju i prikaz pravilne uporabe osnovnih interpunkcijskih znakova. Glavni dio, rječnik, završava prijevodom sedam Davidovih psalama. Na samom se kraju autor još jednom osvrće na nepotrebne germanizme, latinizme i grecizme u češkome jeziku, a završava opširnim komentarima po njegovu viđenju loše s latinskoga jezika prevedenih dijelova Svetoga pisma.¹⁷

U predgovoru autor iznosi razloge za objavljivanje rječnika koji se mogu sažeti u poruku kako je češki jezik dostojan, kompetentan te se njime može sve izraziti,¹⁸ dio je jedinstvenoga slavenskog jezika,¹⁹ kojim se

¹⁵ *Sepšaná od Kněze Mathauſſe Philonoma, Piſaře Konfiſtoře Pražské.*

¹⁶ *W panſtwij také Tureckým Yazyk Charwátský nad mjru ſe rozſſijřil / yazyk řecký y latinský zahynul. | f. A4^v |.*

¹⁷ *Pravidlo / ſpráva a naučeníj wlaſtnijho w čeſſtině pſanij / genž Ržecky ſlowe Orthographia. | f. B1^r | Weyklad čeſkeych Slow. | f. B3^r | Ž těchto žalnu Dawida ſwatého poznati může každý / kterak náſs Národ Čzeſký někdy mluwil / a yak gſme my daleko odſtaupili od Předkůw ſwých. | f. E5^v | Německá ſlowa pro nedbánliwoſt a zpozdiłoſt Rozumu Čzechůw w Čeſſtinu wvedená. | f. E7^v | Tato ſlowa Latinská w Čeſſtinu wvedena zbytečně. | f. E8^r | Tato ſlowa Ržecká w Čeſſtinu darmo wvedená. | f. E8^r | Pijjma Swatá některá zle w Čeſſtinu wyložená. | f. E8^v |.*

¹⁸ *Předně / že mnozý z cyzýho Národu lidé / ſleychage že Czechové nemage žádného pozoru na to / aby wlaſtně mluwili / promlauwagij některá ſlowa přimijſená / domniwagij ſe že náſs Yazyk geſt tak welmi auzký / yakoby nemohl wſſeho ſwau řečij wyſlowiti. | f. A2^v |.*

¹⁹ Huňáček (1965:61) piše o koncepciji slavenskoga jezičnoga univerzalizma u Benešovskoga (»slovanský jazykový univerzalizmus«), prema kojem je »(...) izvorno svim Slavenima bio dan jedan zajednički slavenski jezik (podrazumijevaj crkvenoslavenski), koji se u većine Slavena čuva još u knjigama, dok se njihov govor od njega

govori u preko sto zemalja, a među kojima navodi i Kraljevstvo Dalmatinsko, Hrvatsko i Ugarsko²⁰ (pod turskom vlašću). Želja mu je probuditi svijest u češkome narodu o važnosti vlastitoga jezika.

Središnji dio, etimološki, poredbeni rječnik, sadrži približno 300 natuknica, koje nisu poredane abecedno, već prema tematskim cjelinama. Tako se na kraju rječnika i naslovom odvajaju cjeline: *slavenske stare riječi ruske, moskovske // ruske riječi // nazivi čeških rijeka // nazivi češki za oružje i odjeću // vlastita imena muška // vlastita imena ženska*²¹. Tematski natuknice obuhvaćaju biblijski krug (Bog, Otac, Duh, crkva, stijena, evanđelje, Novi zavjet, katolik) te opće pojmove koji se tiču čovjeka i njegova života (dijelovi tijela, osjetila, vremenske prilike, nazivi za razne službe, vlastita imena). Benešovský je u rječniku zapisao i bogatu onomastičku građu. Uz već spomenute hidronime vezao je i pripadajuće ojkonime (*Upa u Jaroměře, Vorlice v Králové Hradce*²² itd.). Cijelome nizu osobnih narodnih imena pokušava protumačiti i podrijetlo, često i na latinskome jeziku (*Vlastislav od slava svojoj vlasti* (vlast, cz. = domovina) *gloria patriae suae; Libuše od libosti*²³). Na sličan način u pojedinim natuknicama pojašnjenje pojmovia povezuje s nastankom imena određenoga ojkonima (npr. *Vrutice od vrutě*²⁴ ili *Holomauce nastalo od Holomudec u Moravi*²⁵). Jana Pleskalová smatra kako se zbog svega navedenog radi o prvome češkom onomastičkom rječniku.²⁶

U strukturi rječnika mogu se primijetiti tri različita načina u tumačenju leksika: etimološko tumačenje, prevođenje češkoga leksema grčkim ili latinskim ekvivalentom te usporedba češkoga izraza s izrazom iz drugoga

znatno odmaknuo. « Prema Huňáčeku pojam »slavenski jezik« ekvivalent je za crkvenoslavenski. Huňáček dodatno objašnjava kako ga Benešovský zapravo smatra starijim stadijem češkoga jezika, i to takvim jezičnim stadijem, koji je zajednički svim Slavenima. Zbog terminološke preciznosti moramo istaknuti kako bi ovako opisan pojam »slavenski jezik« označavao zapravo praslavenski jezik, dok se jezik »zapisan u knjigama« može smatrati crkvenoslavenskim jezikom, tj. zajedničkim književnim jezikom, čija je nadogradnja općeslavenska (Damjanović 2003:10).

²⁰ *W Národu Srbjském. Pod Turkem také mnoho zemij. W Králowstwij Vherském / w králowstwij Dalmatském / Charwátském.* lf.A3^rl.

²¹ *Slowanská Slowa stará / Ruská / Moz/kowjka* lf.D5^rl; *Ruská Gména* lf.D6^rl; *Gména Ržek Češkých* lf.E4^vl; *Gména Zbranij Češkých a oděnij giněho* lf.E5^rl; *Gména wlastnij Mužůw* lf.E5^rl; *Zěnská Gména* lf.E5^rl.

²² *Vpa v Jaroměře. Worlice v Králowé Hradce.* lf. E4^vl.

²³ *Wlastiflaw / Wlasti fwé sláwa gloria patriae suae* lf.C2^rl; *Libuffe od lijbofii milofii.* lf.C2^rl.

²⁴ *Wrutě (...)/ odtud Wes Wrutice.* lf.D2^vl.

²⁵ *Holomudec / odtud Město w Morawě Holomauce.* lf.E4^rl.

²⁶ Pleskalová, Jana, Vývoj spisovné češtiny. http://www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova/CJBA13_Slovagram.rtf, preuzeto 8.XI.2009.

ili drugih slavenskih jezika.

Etimološka su tumačenja natuknica prema Vlčeku²⁷ jednostavna, fantastična i rijetko se mogu odvojiti od tvorbe riječi. Riječ se rastavlja na tvorbene jedinice i u toj se podjeli pokušava dokučiti njezin smisao i podrijetlo. Tako npr.:

nadvornik — *na dvoře*²⁸; *jmeno* od *jmenit*²⁹; *syn* od *jsi* i *N*, tj. *narozen*. *To je vlastni věc syna, že se rodí z otce*³⁰; *člověk* od *celý věk*³¹; *němec* od *němoty*³², *úřad* od *u řad*³³.

Drugi je princip da se u tumačenju natuknica uzima samo latinski ili grčki ekvivalent (*noc* = *nox*, slavenski *nošt*; *temnost* / *tma* / *temnice* = sve za jedno grč. *skotos*, lat. *tenebrae*³⁴), odnosno češka se natuknica prevodi navedenim jezicima te se tako utvrđuje međujezična srodnost.³⁵

Treći je princip usporedba rječničke natuknice s drugim slavenskim jezikom, bilo da se češki leksem dalje tumači ili prevodi sinonimnim izrazom iz drugoga slavenskog jezika, ili je, što je i češći slučaj, polazna natuknica iz kojega slavenskog jezika.

Među takvim natuknicama navedena su i dva kroatizma. Samo jedan tako autor definira, a za drugi kaže da ga rabi dalmatinski naš narod:

- *vrutě* po chorvatsku *horko*³⁶
- *bukva*, stara slavenska riječ od *buku*, koju još rabi dalmatinski naš narod³⁷.

Jednom je natuknicom zastupljen srpski jezik (*vréme* — *čas* za Srbe, koji

²⁷ Vlček o etimologiji Benešovskoga piše da je »(...) ovšem etymologii věku šestnáctého, fantastickou, založenu na vnější podobnosti slov a na diletantských dohadách (...)« (1960:447). Nový slično piše da se tumačenja riječi »(...) odpovídají primitivní úrovni filologie XVI. století a nevymykají se celkově z rámce lidového etymologisování.« (1959:237).

²⁸ *Nádworník* od *Na a Dwoře*. |f.C1^r|.

²⁹ *Gméno* od *gměnij* / *že Adam gméno ma*. |f.B5^v|.

³⁰ *Syn* od *gfy* / *a N* / *to gest* / *Narozen*. *To g·e·f·t wlaſtnij věc Syna / že se rodij z Otce*. |f.B5^r|.

³¹ *Człowěk* od *celý věk* (...). |f.B5^r|.

³² *Němec* od *němoty* (...). |f.C3^r|.

³³ *Auřad* od *V a Ržád* (...). |f.B8^r|.

³⁴ *Noc Nox* / *a Slowanský Nofft*; *Temnoft* / *Tma* / *Temnice wſſe* za *gedno skotóç tenebrae*. |f.C4^v|.

³⁵ Stoga ga Edward Stankiewicz (1984:18) smatra prvim opširnim češkim rječnikom jer je češki jezik polazni, a ne kao do tada u češkoj leksikografiji latinski.

³⁶ *Wrutě* po *Charwátſku Horko*. |f. D2^v|.

³⁷ *Bukwa* *welmi starožitné slowo Slowanské* / *od Buku* / *nebo předkowé starožitnij na Korách pſáwali* / (...) *Tohoto slowa Bukwa vžjwagij po dnes Dalmatſký náſs Národ*. |f. E1^r|.

su pod Turcima³⁸), a malim brojem natuknica zastupljen je i bjeloruski jezik (*vrstva* — od *vrzení*. U bjeloruskome tom riječju imenuju latinski *mille*, *pasus*, što je bolje nego kao u češkom jeziku koristiti latinske izraze³⁹). Leksem *daubrawa* označen je kao staroslavenski ekvivalent za češki *les*⁴⁰. Većim je udjelom zastupljen istočnoslavenski leksik, poimence najčešće ruski, kojemu su i posvećena dva manja poglavlja: *slovanska slova stara ruska / moskovska* i *ruska imena*⁴¹. Nový je u svojoj raspravi o istočnoslavenskome leksiku ustvrdio kako je udjel ukrajinskoga leksika zapravo puno veći od ruskoga (1959:242), što je i u skladu s češkom terminologijom 16. stoljeća kada se naziv »ruski« odnosio na ukrajinski, dok je »visokoruski«, odnosno današnji ruski jezik, zapravo bio naziv za »moskovski«. Uz to on tvrdi da se i mnoge natuknice navedene kao bjeloruske također odnose na ukrajinski jezik. S tom su terminologijom u skladu i naslovljene cjeline koje Benešovský odvaja u etimološkome tumačenju riječi. Isto je potvrdio i Huňáček (1965:57). Velikim je udjelom među natuknicama zastupljen i poljski jezik. Leksemi se tumače pojedinačno, ali i postavljaju u sintagme koje se zatim prevode.

(*huba* — poljski *gemba*⁴²; *zijžen*, *žízeň* — poljski *prahnuti / pragnuti*⁴³; *so-baka* — ruski *pes*; *batěk* — *otec*, *bátko* — *otče*; *dočka* — *dcera*⁴⁴; *balamut* — *lhář*, *co ty balamutiš?* — *co ty lžeš?*⁴⁵; *pražma* — *hody*⁴⁶).

Najveći broj natuknica autor donosi pod zajedničkim nazivom »slavenski jezik« (»slowansky jazyk«), na kojega se osvrće već u predgovoru te ga opisuje kao »jedinstveni naš slavenski jezik«, kojim se govori u preko sto slavenskih zemalja. Međutim već iz predgovora, ali i kasnijih tumačenja, proizlazi kako autor pod pojmom *slavenski jezik* podrazumijeva dva različita značenja, od kojih je jedno nadređeno drugom. Kao hiperonim *slavenski jezik* najstariji je, zajednički jezik svih Slavena⁴⁷, odnosno praslaven-

³⁸ *Wrémě čas / Srbi kteřj pod Turkem sau gmenugij (...)*. |f. D2^v|.

³⁹ *Wrstwa od wrzeníj. W Bijlé Rusy tijm slowem Wrstwa Mijli gmenugij / lépegj nežli my / nebo oni Slowanřky / my pak Latinsky / Mille, Pafsus*. |f. E1r^r|.

⁴⁰ *Daubrawa / Les Staroslowanřky*. |f. E3^r|.

⁴¹ *Slowanřká Slowa stará / Ruřká / Mozřkowská*. |f. D5^r|.

⁴² *Huba že hubj / Gemba Polácy zhruba řijkagij*. |f. C6^r|.

⁴³ *Zijžen též od pálcıwofti a horkofti. Protož y Polácy řijkagij Pragnauti / to gest / Prahna-uti / žijžniti*. |f. D2^v|.

⁴⁴ *Sobaka Pes. Batěk Otec. Bátko Otče. Dočka Dcera*. |f. D6^r|.

⁴⁵ *Balamut Lhář / Sřto ty Balamutyřs / co ty lžeřs*. |f. D6^r|.

⁴⁶ *Pražma od Pražiti / Pécy: Ruřowé Pražma gmenugij Hody*. |f. D2^v|.

⁴⁷ U rječničkoj natuknici *Zěna* dokazuje kako je slavenski jezik podrijetlom najstariji, tj. stariji čak i od grčkoga, latinskoga ili njemačkoga, koji su se razvili jedan od drugoga, jer ne preuzima riječi iz drugih jezika i njegov je razvoj samostalan. |f. B6^r|.

ski jezik, a na različitim ga mjestima naziva kao *naš jezik slavenski, jedini slavenski jezik, slavenski jezik stari*⁴⁸. Kako je autoru on bio dostupan samo preko crkvenih knjiga, ispravno su zaključili Nový (1959:237) i Huňáček (1965:60) kako autor pod pojmom *slavenski jezik* podrazumijeva crkvenoslavenski. Ne bismo se ipak potpuno složili s njihovim tvrdnjama da *slavenski jezik* u cijelosti obuhvaća samo crkvenoslavenski jezik. Štoviše, u jednoj je natuknici naveden i staroslavenski kao jezik (*daubrawa*)⁴⁹. Naime, u nabranju zemalja u kojima se govori slavenskim jezikom autor među skupinom južnoslavenskih zemalja navodi i »kraljevstvo slavensko«⁵⁰, ime koje ne odgovara ni današnjem češkom nazivu za Sloveniju ili Slovačku. Također se u rječniku u dvije natuknice *slavenski jezik*⁵¹ tumači kao suvremen, živ jezik, kojim se još i danas govori: »Um je stara slavenska riječ (...) Do danas je ostala ta riječ *um* u slavenskome jeziku, ali je nama Česima izišla iz uporabe.«⁵² i »Blagovijest za evanđelje. Tu riječ do danas rabi slavenski narod.«⁵³ Teško je u drugim natuknicama razgraničiti na koje od ova dva značenja autor upućuje kada u natuknici navede samo naziv *slavenski jezik*. Također je teško raspravljati o podrijetlu leksika koji se uvođi kao slavenski (»slowanské slovo«) s obzirom na vrijeme nastanka rječnika i razlike u fonološkim oblicima i semantici riječi od tada i danas. Već smo ranije spomenuli kako Nový (1959:237) i Huňáček (1965:60, 65) tako nazvan jezik određuju kao crkvenoslavenski uz različito tumačenje podrijetla takva leksika. Nový smatra kako je to crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije, dok Huňáček tvrdi kako to više nije hrvatska redakcija, već crkvenoslavenski jezik kasnoemauske faze, koji je dosta bohemiziran, ali i pod utjecajem ukrajinske redakcije. Podudarni oblici tako navedenoga slavenskog leksika (*palice, čado, prestol, žezlo, blud, robě, prst, razum, jýchá, zavět, lice ...*) postoje u hrvatskome, ali i nekome drugome slavenskom jeziku, pa se ne može izričito tvrditi kako su navedeni leksemi kroatizmi. Kao kroatizam među tako označenim leksikom mogla bi se identificirati natukni-

⁴⁸ (...) *wjce nežli ſto zemj geſt / w kterých naſſijm yazykem Slowanſkým mluwj (...)* |f.A3^r|; *Wyſſyckni tito Národowé / gediného yazyka Slowanſkého vžijwagij (...)* |f.A3^r|; (...) *Slowanſkém Jazyku ſtarém* |f.C4^r|.

⁴⁹ *Daubrawa / Les Staroflowanſky / odtud Daubrawice.* |f.E3^r|.

⁵⁰ *W Národu Srbském. Pod Turkem také mnoho zemij. W Králowſtwij Vherškém / w králowſtwij Dalmatſkém / Charwátſkém / Bulgárſkém / Lyburnſkém / Slowanſkém / Boſňátſkém.* |f.A3^r|.

⁵¹ Taj slavenski jezik također bi bio dijelom jedinstvenoga slavenskoga jezika, i donosi se prema njemu kao hiponim.

⁵² *Vm geſt ſtaré flowo Slowanſké (...)* Až po dnes zůſtává to flowo Vm w Jazyku Slowanſkém / ale nám Čzechům z vžijwánij wyſflo.

⁵³ *Blahowěſſtij Ewangelijum (...)* A toho flowa po dnes Slowanſký Národ vžijwá. |f.D1^r|.

ca *brašno* u značenju *hrana* (pokrm)⁵⁴ te leksemi *otvoriti* uz *zatvoriti*⁵⁵, koji su postavljeni kao polazni pojmovi u natuknici uz ekvivalente iz više slavenskih jezika.

Ostaje nam zaključiti kako se unatoč napisima navedenima u uvodnome dijelu ovoga priloga u poredbenome etimološkom rječniku *Knížka slov českých vyložených* nedvojbeno kao kroatizmi mogu označiti samo leksemi *vrúče* i *bukva*. Ostali su dvojbeni primjeri, odnosno leksik koji je oblikom i značenjem podudaran u hrvatskome, ali i u nekome drugome slavenskom jeziku.

Na kraju moramo istaknuti kako ovo nije prvi češki rječnik koji sadrži kroatizme. Zigmund Hrubý, humanističkoga imena Sigismundus Gelenius, u svome četverojezičnom *Lexiconu symphonum* iz 1537. donosi uporedo natuknice sa sinonimnim izrazima iz latinskoga kao polaznog jezika, te njemačkog, grčkog i slavenskoga jezika. Među slavenskim natuknicama potvrđeno je više⁵⁶ kroatizama nego u Benešovskoga: *mršav*, *kovčeg*, *prosjak*, *trbuh* itd.⁵⁷

Izvor

Benešovský, Matouš. 1587. *Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jejich jest rozum*. Praha : J. Dačický.

Literatura

- AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb : JAZU. I–XXIII.
- Damjanović, Stjepan. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. 202 str.
- Damjanović, Stjepan. Ivan Jurčević i dr. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb : Matica hrvatska. 322 str.
- Dautović, Matija. 2002. *Hrvatsko-ruski rječnik*. 1. svezak A–O. Zagreb : Školska knjiga. 761 str.

⁵⁴ *Braffno Slowansky pokrm*. |f.D6^v|. Vidi AR, I., s. v. *brašno* a).

⁵⁵ *Otwořiti Polácy / odčiniti Rufowé / Czechowé pak otewřijti řijkagij / zatwořiti / začiniti / zawřijti*. |f.D4^f|.

⁵⁶ Schmaus 1956:441–442; Stankiewicz 1984:17; Putanec 1992:6. Nový (1959:229) piše kako je u određenim pogledima Zigmund Hrubý sa svojim rječnikom sinonima bio prethodnik Benešovskomu.

⁵⁷ Grafiju natuknica zapisujemo prema Schmausu (1956:442): *mrřaw*, *kowcziek*, *profak*, *trbuch*.

- Dautović, Matija. 2002. Hrvatsko-ruski rječnik. 2. svezak P – Ž. Zagreb : Školska knjiga. 1060 str.
- Dobrovský, Josef. 1955. *Geschichte der böhmischen sprache und Literatur. Herausgegeben und mit einem vorwort versehen von Hubert Rösel*. Halle (Saale) : Veb Max Niemeyer Verlag.
- Forst, Vladimír (prir.) i dr. 1985. *Lexikon české literatury: osobnosti díla, instituce 1*. Praha : Academia.
- Горещкий, П. Й. А. А. Бурячок i dr. 1970 – 1979. *Словник української мови I – X*. Київ : Видавництво «Наукова думка».
- Huňáček, Václav. 1965. K otázce emauzského Philonoma. *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury IX*, 57–65.
- Huňáček, Václav. 1985. K počátkům české rusistiky, u Porák, J. (prir.). *Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha : Univerzita Karlova, 217–231.
- Jakubec, Jan. 1929. *Dějiny literatury české I: od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha : J. Laichter.
- Koupil, Ondřej (prir.). 2003. *Matouš Benešovský zvaný Philonomus, Grammatica Bohemica, Gramatika česká — Knižka slov českých vyložených, K vydání připravil a úvodem opatřil Ondřej Koupil*. Praha : KLP. xlvi, 138 str.
- Moguš, Milan. Neda Pintarić. 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb : Školska knjiga. 1152 str.
- Nový, Vladimír. 1959. Východoslovanské jazykové prvky v práci českého gramatika šestnáctého století. *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni 2*, 229–247.
- Poljanec, F. Radoslav, S. M. Madatova — Poljanec. 2002. *Rusko-hrvatski rječnik*. Zagreb : Školska knjiga. 1044 str.
- Putanec, Vladimír. 1992. *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*. Zagreb. [rad je neobjavljen]
- Sesar, Dubravka. 2002. *Češko-hrvatski i hrvatsko-češki praktični rječnik*. Zagreb : Školska knjiga. 525 str.
- Schmaus, Alois. 1956. Sigismundus Gelenius und sein *Lexicon symphonum* (1537). *Veröffentlichungen der Abteilung für Slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin 9*, 434–443.
- Stankiewicz, Edward. 1984. *Grammars and dictionaries of the Slavic languages from the Middle Ages up to 1850*. Berlin : Mouton.
- Váša, Pavel. František Trávníček. 1946. *Slovník jazyka českého*. Praha : Fr. Borový. 1765 str.

Vintr, Josef. 1997. České gramatické myšlení v XVII. století. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 43, 220–221.

Vlček, Jaroslav. 1960. *Dějiny české literatury* I. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

Croatisms in Mateuš Benešovsky's Dictionary (1587)

Abstract

Mateuš Benešovsky, also known as Philonomus (16th ct.), is the last Ultraquist monk of the Emaus convent *Na Slovanech*. He is known as the author of *Gramatiky české* (1577), in which seven-case declension and verb aspect are introduced to Czech philology. His etymological dictionary *Knížka českých slov vyložených* is interesting from the lexicological point of view. It is published in 1587, along with his translation of seven *Psalms of David*, which classify him as a theologian, translator, etymologist and a purist. So, all the Grecisms, Latinisms and Germanisms are classified as barbarisms, and all the Czech words are related to other Slavic languages, mainly Russian and Polish. A large amount of Eastslavic lexis is apparent, but some Croatisms can be found among the dictionary entries (Cro. *vručé* = Cz. *horko*). This paper analyzes those kinds of entries and tries to determine the number of Croatisms among examples in which the author connects Czech language with »unique Slavic language«. It is believed that his source for Croatian lexemes was the rich Emaus library.

Ključne riječi: hrvatski jezik, češki jezik, crkvenoslavenski jezik, Emaus, leksikografija

Key words: Croatian language, Czech language, Churchslavonic, Emaus, lexicography